

ГЕОПОЛІТИЧНЕ СПРИЯННЯ ДЕМОКРАТІЇ ТА ПОРЯДОК ДЕННИЙ ДЛЯ УКРАЇНИ

У статті розглядаються моделі сприяння демократії, розроблені головними геополітичними гравцями (ЄС, США, Канада), їхні вади та переваги. Підкреслюється, що демократичні перетворення в Україні певною мірою гальмуються через відсутність стратегічного планування у сучасних умовах глобалізації.

Теза Ф.Фукуями, висловлена на початку 90-х років XX століття щодо „кінця історії” і перемоги ліберальної демократії, нині викликає сумнів, незважаючи на величезні зусилля спрямовані на її підтвердження. Це пов'язано із невизначеним станом демократичних цінностей у тих регіонах світу, куди були спрямовані програми ключових геополітичних акторів та міжнародних організацій, починаючи від країн Латинської Америки і закінчуючи СНД.

Саме у в'язку з цими обставинами досвід сприяння демократії в різних регіонах світу як з боку ЄС, МВФ, Міжнародного Банку реконструкції та розвитку, так і окремих країн (США, Канада) став предметом обговорення та дискусій у наукових колах і серед політиків. І якщо у промовах американського президента Дж. Буша-молодшого домінує теза щодо розширення географії демократії за допомогою США, то урядовці європейських держав після збільшення кількості членів ЄС і нових проблем, пов'язаних з цим процесом, більш стримані у своїх оцінках. Утім незважаючи на низку публікацій про демократичні перетворення в Україні за роки незалежності, залишаються поза межами досліджень впливи на ці процеси з боку геополітичних гравців. Наприклад, праці О.Романюка [1], А. Колодій [2], Ю. Мацієвського [3], О.Фісуна [4], та інших українських науковців висвітлюють різноманітні аспекти демократичних перетворень, але в них не врахований суперечливий вплив програм сприяння демократії з боку зовнішньополітичних суб'єктів. Тому метою даної статті є аналіз проектів поширення демократичних цінностей у світі.

Політика наполегливого сприяння демократії почала поширюватися після кінця „холодної війни” та розпаду соціалістичного табору, начебто підтверджуючи тезу Ф.Фукуями про перемогу лібералізму та демократії. Але для впровадження демократичних цінностей необхідно було забезпечити інституціональний розвиток. Підтримувати слід було саме програми забезпечення прав людини, незалежні засоби масової інформації, розвивати структури громадянського суспільства, формувати організації демократичного просвітництва, такі як комітети виборців, правозахисні групи і тощо. І хоча головний механізм сприяння демократії – це розвиток структур громадянського суспільства (неурядових організацій, перш за все) тобто “bottom up”, на відміну від ЄС, який діє певною мірою за принципом “top-down”, орієнтуючи свою політику на уряди та державні інституції країн. Більш компліментарну політику веде Канада, яка намагається поєднати співпрацю із інституціями громадянського суспільства, і з урядовцями на офіційному рівні.

Найбільш впливові значення на пострадянському просторі відігравали кілька країн та організацій. Зрозуміло, що з боку ЄС було природним, в першу чергу з геополітичних міркувань, сприяти популяризації демократичних цінностей, хоча вони з самого початку не мали таких можливостей, як, наприклад, МВФ та США (насамперед, фонд Дж.Сороса) і діяли дещо іншими засобами. Найбільш просунутою виявилася концепція „гуманітарної інтервенції” США, сутність якої полягає в тому, що саме ця країна здатна забезпечити свободу та демократію не лише для себе, але і іншим народам. Ключовим моментом цієї

концепції стала теза націєбудівництва (nation-building, а не state-building), що фактично передбачало вестернізацію незахідних суспільств за допомогою встановлення певних політичних режимів, які були б здатні забезпечити і права людини, і демократичне урядування, і вільний економічний ринок. Але створення нації не можна здійснити ззовні і штучно. Саме тому певною мірою ЄС відмовляється від ідентифікації через протиставлення цивілізаційним спільнотам за допомогою релігійних або національних ознак. Це положення міститься в проекті конституції Європейського Союзу. Крім того, стрімке поповнення ЄС новими членами та розширення його кордонів актуалізує питання адаптації нових суспільств до стандартів „старої” Європи. Таким чином, політика ЄС сприянню демократії поза його кордонами буде змінюватися і більше диференціюватися залежно від пріоритетів.

За роки свого незалежного існування Україна пройшла величезний шлях у розбудові держави, починаючи від створення державної символіки, формування вітчизняної бюрократії до введення національної валюти. Але є низка питань, які далекі від завершення і від яких залежить місце країни у майбутньому. Одним із них є питання формування політичної нації, яка не може існувати без певної державної ідентичності. Остання містить у собі низку складових, які передбачають певний геополітичний проект, визначеність пріоритетів в зовнішній політиці, консенсус еліт щодо стратегічного розвитку країни. Впродовж історії людства та чи інша країна, якщо вона не проводила політику автаркії та ізоляціонізму, завжди знаходилася у орбіті інтересів певних потужних держав і або підкорялася, або вела національно-визвольні війни, або проводила політику діалогу, якщо збігалися інтереси держав та цінності суспільств.

Україна знаходиться у пошуку своєї державної ідентичності і водночас у процесі державотворення. Проте, розташування у достатньо вигідному геополітичному середовищі прирікає Україну на вибір вже існуючих геополітичних проектів. Фактично Україні потрібно визначитися, який саме проект найбільш корисний для майбутнього країни, саме країни, а не певним групам політичних еліт, налаштованих досить кон'юнктурно і готових оголошувати будь-які цілі, що не мають під собою конкретних розрахунків. На жаль, не враховувалася регіональна мозаїчність країни, яка зумовлена із входженням різних частин країни до певних і не схожих, навіть, конкуруючих між собою, геополітичних проектів протягом тривалого часу.

Слід зазначити, що частина України протягом багатьох років знаходилася у межах російського імперського проекту, що, безумовно, вплинуло на формування її культури, ідентичності, мови, політичних орієнтацій. А головним було те, що українці фактично поряд із іншими націями цієї імперії виконували державоутворюючу функцію. Втім інша частина країни знаходилася певний час в інших геополітичних вимірах, де українці являли собою маргінес суспільств, що також вплинуло певним чином на менталітет, мову та культуру. Якщо за радянських часів етнокультурні розбіжності між регіонами країни ніколи не вважалися суттєвими і не мали великого значення для політиків (навіть передача Н.Хрущовим півострова Крим під юрисдикцію України не сприймалася надзвичайною подією), хоча, безумовно, центральне керівництвом проводило досить диференційовану політику щодо різних радянських республік, то в умовах незалежності це становить важливий чинник формування політичної нації. У перші ж роки незалежності потрібно було створити і повноцінну державу і політичну націю. Але цього не сталося і дотепер, що пов'язано, перш за все, з неспроможністю української еліти розробити стратегічний план розвитку країни, який повинен впливати із геополітичного проекту. Враховуючи існування двох потужних мегапроектів, а саме європейського та євразійського, за кожним з яких стоять не просто конкуруючі держави, а різні цивілізації, необхідно або приєднуватися до одного з них, або виробляти свій продукт. Утім, геополітичне перехрестя України, сусідство із ЄС, географічна дистанція від Туреччини та взагалі країн Близького Сходу, історична, і не тільки, близькість із Росією, створюють додаткові вади для конкретизації певних напрямів зовнішньої та внутрішньої політики.

Крім того, за умов глобалізації взагалі важко проводити одновекторну політику. Але в той же час політика по відношенню до країн СНД та Східної Європи з боку країн ЄС та США відрізняється принципово.

Певний час по відношенню до країн колишнього Радянського Союзу політика з боку ЄС будувалася на двох моделях: перша – Інший як „молодший брат”, тобто менш досконалий, але подібний і тому потребує певної корекції та допомоги; друга – Інший – не подібний, тобто не може бути зміненим або не реагує на зовнішні впливи. Очевидно, що Україна та Росія в очах ЄС належать до різних моделей взаємовідносин. України є „молодший брат” (правда, в імперському проекті – „молодша сестра”) і тому піддається європеїзації, на відміну від Росії, яку відносять до чужого Іншого і тому більш до неї придатна політика відсторонення. Але за останній час ці моделі почали переглядати. За ознакою іншості виокремлюють наступні : 1) „ідеальний Інший”, тобто відповідає стандартам ЄС (Норвегія, Швейцарія, Ісландія); 2) „Інший, якому треба допомогти” (Україна, Балканські країни, Середня Азія, Грузія); 3) „далекий Інший” існує паралельно із ЄС при незначних точках дотику; 4) „Інший, який кидає виклик” (Беларусь, Сербія) – містить у собі загрозу та дисбаланс інтересів. Зрозуміло, що такий розподіл країн відповідає певним чином ступенем наближення та глибиною входження до геополітичного проекту, який уособлює собою ЄС.

Зрозуміло, що за цією градацією Україна та Росія належать до різних моделей взаємовідносин: Україна це „Інший, якому треба допомогти”, а Росія – „далекий Інший”, який потребує ретельного спостереження і відсторонення. Україні ж потрібно враховувати у своїй зовнішній політиці це постійне протиставлення, перебуваючи на геополітичному перехресті різних цивілізаційних проектів.

Але в межах європейського геополітичного проекту, незважаючи на складні стосунки із країнами „Старої Європи”, одним з головних акторів є США, які мають великий вплив на країни Східної Європи та СНД. І цей вплив відбувається в межах різних урядових програм сприяння демократії в регіоні. Активність в цьому напрямку посилилась після закінчення „холодної війни”, розпаду СРСР та системи Варшавського Договору. Фактично протягом 90-х років XX ст. США головну увагу приділяли двом регіонам світу – це країни Латинської Америки та Євразії. Увага до Латинської Америки цілком зрозуміла: це й географічне розташування, і тривале включення США у поточні процеси на цьому континенті, і політична нестабільність та стрімкі режимні зміни в деяких країнах. Узагальнення досвіду демократичних транзитів в країнах Латинської Америки дозволило США розробити певні компоненти проекту просування демократичних цінностей в різні регіони світу.

Розпад соціалістичної системи, кінець „холодної війни” дали поштовх для розширення проекту й для країн Євразії. І серед країн СНД саме Грузія та Україна почали отримувати найбільшу допомогу щодо створення інститутів громадянського суспільства та розповсюдження демократичних цінностей, формування правових інститутів, судової систем. Крім програм створення інститутів громадянського суспільства важливе місце займав постійний моніторинг стану громадянських і політичних свобод у країнах СНД, прозорість виборчих процесів в посткомуністичних країнах, використовуючи і засоби дипломатії, і воєнної сили.

Така низка заходів певною мірою дала потужний поштовх для демократичних трансформацій у країнах Східної Європи та Балтії. І за розрахунками Дому свободи займають чільне місце на вищій сходинці – „консолідована демократія”[5]. Але в той же час заходи сприяння демократії відбивали домінуючий у транзитології актороцентричний підхід, який акцентував увагу на процедурних аспектах демократичних перетворень. Відповідно до них слід було забезпечувати лише прозорі вибори та змінити двічі правлячу еліту за результатами перегонів і, таким чином, закінчувався демократичний транзит (С.Гантінгтон). Такий лінійний підхід фактично звів демократію до виборів, „що стало вигідно деяким найбільш відомим в усьому світові диктаторам,...які після цього змогли

демонструвати свої демократичні мандати замість того, щоб реформувати свої репресивні режими” [6, с.13]. Тобто звуження демократії лише до процедури фактично, з одного боку, ігнорувало структурні чинники (історичні традиції, рівень правової та політичної культури еліти та населення), а з іншого – давало надто оптимістичні прогнози щодо формування консолідованої демократії на теренах СНД.

У той же час країни зі слабкою економікою, але які мали енергетичний потенціал (наприклад, Азербайджан, Казахстан і Росія), та доступ до транспортування нафти та газу (наприклад, Грузія, Білорусь, Польща та Україна) впливали на країни Євросоюзу та США, а деякі з країн європейського континенту відчували велику енергетичну залежність від цих слабких держав.

Політичні режими, що сформувалися в деяких країнах СНД, були гібридними і містили у собі риси формальної демократії із авторитарними процедурами прийняття політичних рішень та керуванням виборчим процесом із визначеними на користь правлячої еліти результатами. На політичному просторі СНД діяли старі посткомуністичні еліти, опозиційні актори та неліберальні націоналісти, що давало можливості проводити гнучку політику маніпулювання та маневрування між ними для просування демократії. І головним напрямом проекту просування демократії була організація електоральних революцій, тобто заміна політичних еліт у процесі виборів президента або парламенту. Такий досвід почав накопичуватися з 1998 р. з подій в Словаччині та Сербії і потім був доповнений Грузією та Україною та певною мірою Киргизією.

У всіх країнах було акцентовано на електоральних сценаріях зміни авторитарних або напівавторитарних політичних режимів під час виборів президента або парламенту. Тобто в першу чергу на процедурах, але в той же час не враховувалися правові наслідки такої мобілізації протестного населення та досвіду з боку елітних груп завойовувати владу не правовими засобами, а потім чинити тиск на свободу слова та права людини. Певною мірою це дало поштовх еволюції від Росії ельцинської до Росії путінської.

Дотримання Конституції та верховенство права є ключовими у режимах ліберальної демократії, котрі формувалися в межах права і ринкової економіки. Саме перебування на перехресті геополітичних проектів, певний історичний досвід певною мірою стимулювало сьогоднішню точку біфуркації України у тому сенсі, що суспільство знаходиться перед вибором: або посилення демократичних тенденцій, або авторитарних. Як зазначають соціологи, для суспільства вірогідність шляху у цих двох напрямках рівнозначна. Як підкреслює І.Бекешкіна, з одного боку, суспільство високо цінує демократію і її складові. Понад дві третини громадян вважають потрібною діяльність громадських організацій, які б спостерігали за діяльністю місцевої влади і контролювали її. І цей відсоток високий у всіх регіонах України – не лише в „помаранчевих”, а й у тих, що умовно звуться „біло-блакитними” (на Донбасі, в Криму). З іншого боку, 56% населення вважає, що „кілька сильних лідерів можуть зробити для країни більше, ніж усі закони і дискусії” (не згодних з цим удвічі менше). І навіть половина експертів також схиляється до цієї думки. Небезпека такої ситуації якраз і полягає в тому, що якщо такі „сильні” лідери з’являться з певними популістськими гаслами і програмами, то їхня діяльність буде підтримана у суспільстві [7].

Але на остаточний вибір суспільства може вплинути низка чинників, як зовнішніх, так внутрішніх. Не в останню чергу важливим буде нова стратегія сприяння демократії, як з боку ЄС, так і США.

По відношенню до України з боку ЄС використовується модель Іншого – „молодшого брата”, якому можна і потрібно допомогти у створенні демократії. Маючи достатньо складні відносини із Росією та маючи енергетичну залежність від неї, країни ЄС намагаються проводити більш гнучку політику щодо підтримки демократії в Україні на відміну від США.

Але справа у тім, що остаточний вибір геополітичної моделі Україною залежить від багатьох чинників, як зовнішніх, так і внутрішніх. І тут не менш важливим є створення балансу інтересів між головними геополітичними гравцями, а саме США, ЄС та Росією.

ЛІТЕРАТУРА

1. Романюк О. Про часові межі, структуру та особливості змісту процесу трансформації комуністичних суспільств // Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна „Питання політології”. – 2007. – №785. – С. 23-30.
2. Колодій А. Революція, еволюція, трансформація: вибори 2004 і 2006 рр., як вихід на шляху становлення демократичної держави і громадянської нації в Україні // Розвиток демократії і демократична освіта: Збірник матеріалів ІУ Міжнародної наукової конференції 28-30 вересня 2006. – К., 2007. – С. 26-35.
3. Мацієвський Ю.В. Між авторитаризмом і демократією: політичний режим в Україні після „помаранчевої революції” // Розвиток демократії і демократична освіта: Збірник матеріалів ІУ Міжнародної наукової конференції 28-30 вересня 2006. – К., 2007. – С. 38-45.
4. Фісун О. Помаранчева революція і демократична консолідація // Агора. Подолання розбіжностей – розвиток особливостей. Вип.4. – К.: Стилос, 2006. – С.52-57.
5. <http://www.freedomhouse.org>
6. Ейк К. Небезпечні зв'язки: взаємодія глобалізації і демократії // Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. Хрестоматія з сучасної зарубіжної соціології регіонів/ Укладач. Кононов І.Ф. та інш. – Луганськ: Альма матер-Знання.– 2002.– с.11-25.
7. Бекешкіна І.Є запит на сильного лідера. Фонд „Демократичні ініціативи” // <http://www.dif.org.ua>